

THE VERB I HAVE AS AN AUXILIARY

Albena Baeva

Bishop Constantine Preslavski School, Shumen, Bulgaria, a.baeva@shu.bg

Abstract: The subject of the article is the verb *imam* mainly as an auxiliary. The changes in the position of the verb *imam* in the history of the Bulgarian language are interesting. It functions both as a singular verb and as an auxiliary verb. The verb *imam* served to form the future tense during the Old Bulgarian period, along with other verbs such as *I want, I start*, etc. During the Middle Bulgarian period it was imposed over the constructions with a *want*, but subsequently its use as an auxiliary for the formation of future time gradually gave way. At the present stage of language development it is not used as an auxiliary in the same function. Today there are some constructions in colloquial speech in which the verb *imam* participates.

The article considers the verb *imam* as an aid in the formation of future tense.

Keywords: auxiliary verb, future tense

ГЛАГОЛЪТ ИМАМ КАТО СПОМАГАТЕЛЕН

Албена Баева

ШУ „Епископ Константин Преславски“, Шумен, България, a.baeva@shu.bg

Резюме: Предмет на статията е глаголът *имам* основно като спомагателен. Промените в положението на глагола *имам* в историята на българския език са интересни. Той функционира и като самостоятелен глагол, и като помощен глагол. Глаголът *имам* е служил за образуване на бъдеще време през старобългарския период, наред с други глаголи като *искам, почвам* и др. През среднобългарския период се налага над конструкциите с *искам*, но впоследствие неговата употреба като спомагателен за образуване на бъдеще време постепенно отстъпва. В съвременния етап от развоя на езика не се употребява като спомагателен в същата функция. Днес се отбелязват някои конструкции в разговорната реч, в които глаголът *имам* участва.

В статията се разглежда глаголът *имам* като спомагателен при образуването на бъдеще време.

Ключови думи: спомагателен глагол, бъдеще време.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Глаголът *имам* е интересен като един от двата спомагателни глагола в българския език, както и като самостоятелен глагол. В старобългарски образуването на аналитичното бъдеще време се извършва чрез глаголите *хотяти* и *имяти* и др. През времето на XII – XIV в. конструкциите с *хотяти* се налагат над тези с *имяти*, като впоследствие остават единствени и се редуцират до частица (Мирчев, 1978: 221). В разговорната реч глаголът *има* да и сегашна глаголна форма изразява продължителност, изобилие на действието – *има да чакам*. При глаголите със спрегнат *имам* и с безличната форма на *имам* яснота относно категоризирането им няма. Общ отенък в значението на формите е изразяване на задължителност, необходимост (Асенова, 1989:160).

2. ИЗЛОЖЕНИЕ

Прави впечатление големият брой устойчиви изрази с глагола *имам* в Евангелията. Глаголът *имам* се свързва с *нужда* – *имам нужда*. По този модел се свързва с *власт, полза, вяра, търпение, скръб, глад, трусове, бяс, кръщение, почит, бедствие, ужаси, сватба, живот, свидетелство, светлина, грях, любов, обиталища, заповеди, радост, обичай, мир, опасност, спор, заговор, възкресение, болести, знак, дела, завист, молитва, общение, слава, ходатай, блага, дръзновение, заповед, възражения, надежда, свидетелство, навалища, избавление* и др. Част от тях са вербални перифрази: *имам нужда* – *нуждая се*. Характерно е, че образуват изрази с абстрактни имена. Тези съчетания са определяни различно в нашата наука, може би най-разпространеното е фразеологични съчетания (глаголно-именни). Приемаме определението на Ш. Бали за тези съчетания като перифрази на глагола.

В речника на Н. Геров свързванията на *имам* са по-малко: *имам срам, грях, страх, сговор, любов, мир, живот, възможност, работа, наука* – *разука*.

Нормално е да предположим, че голяма част от тези изрази са свързани с предшестващата функция на глагола *имам* като спомагателен при аналитичното бъдеще време.

Употребата на глагола *имам* като пълнозначен е обичайна. Напр. *Право каза, че нямаш мъж*;

защото петима мъже си водила, и този, който сега имаш не ти е мъж (Йо 4:17-18). Основното му значение е притежание.

В стремежа да се търсят нови методи и разширяване на изследванията в последно време се появили изследвания, в които се проучва културният образ на света чрез различни контексти. В едно от тия изследвания (за мъж и за жена), посветено на концепта мъж, се твърди, че въпреки наличието на лексема съпруг, езиково и културно социалната и физиологичната роля на мъжа в българското езиково съзнание се смесват. С други думи мъж като лице от мъжки пол и съпруг не се разграничават.

Ясно е, че подобно твърдение не почива върху реалните езикови дадености. Българите не само разграничават мъж и съпруг в различните значения и като сходни названия, но съществува богата парадигма от синоними, която за съжаление по-новите речници не отразяват. У Н. Геров синонимите на съпруг са човек, мъж, стопан(ин), домакин, къщник, войно, юнак. Успоредни са названията за съпруга с изключение на народнопоетичните войно и юнак, като са добавени булка и невеста, отнасящи се до млади жени. обстоятелството, че в говоримия език, и в народното творчество и литературата преобладава употребата на мъж над съпруг не означава липса на разграничение на понятията.

От цитата се вижда, че и в Евангелието е употребена формата мъж вместо съпруг, според народната реч, както и глагола водила, характерен за тази реч (цитатите са по превода на Библ. дружество). Тук обяснението е лесно, ако вземем предвид т. н. общ език от Ш. Бали, в който основно е уеднаквяването и се определя чрез така се казва, така се говори. Синонимното гнездо на съпруг не се разграничава чрез употреба на различни понятия (смесване на понятия, както е по-горе обяснението), тъй като понятието е едно, а с оглед на употребата в различните стилове. Липса на езиково разграничение също не е вярно. Мъж като лице от мъжки пол ясно е разграничено от мъж като съпруг в езиковото съзнание на българина. Достатъчен е дори само примерът от Евангелието. При имам мъж притежателното значение определя мъж като съпруг, също при вода мъж устойчивият израз означава съпруг. Друг начин на разграничение, известен от граматика и речници, е чрез задължително определение чрез притежателно местоимение – мъжът ми (моят мъж) е различно от мъж (човек от мъжки пол) – срв. най-прости примери: Мъж влезе в стаята и Мъжът ми влезе в стаята.

Навремето Ст. Младенов (1979:130) отбеляза некритично означаване на бреза и последвалите от това изводи, че българите нямат име за бреза по повод на френско-българския речник на Ив. Богоров. В днешните изследвания, за които става въпрос, българският език се сравнява с други славянски езици и затова невярното му представяне е още по-обеднено и не съответства на езиковите реалности.

Изследването на глагола имам в семантичното поле на притежание (Младенова, 2019) го съпоставя с други глаголи. Освен като пълнозначен (имам мъж) и перифраза на глагола (имам дръзновение – дръзвам) в Евангелията се срещат употреби на глагола имам и като спомагателен.

Ти ли си оня, Който има да дойде, или друг да очакваме? (Мт 11:3).

и, ако искате да го приемете, тоя е Илия, който имаше да дойде (Мт 11 :14).

А Исус в отговор рече: Не знаете какво искате. Можете ли да пиете чашата, която Аз имам да пия? (Мт 20:22).

Други примери от Библията:

Понеже смятам, че сегашните временни страдания не заслужават да се сравнят със славата, която има да се открие към час (Римл. 8:18).

Когато се събирате, всеки има да предлага псалом, има поучение, има откровение, има да говори непознат език, има търкувание (Кор. 14:26).

защото всеки има да носи своя си товар (Гал. 6:5).

Защото, когато бяхме при вас, казахме ви предварително, че има да претърпим беди; което и стана, както знаете (I Сол. 3:4).

но всичко е голо и разкрито пред очите на Този., на Когото има да отговаряме (Евр. 4:13).

Върху това имаме да кажем много неща и мъчни за поясняване, защото сте станали тъпи в слушане (Евр. 5:11).

Откровението от Исуса Христа, което Му даде Бог, за да покаже на слугите Си онова, което има да стане скоро (Откр. 1:1).

После рече: Имам да ти кажа една дума (3 Цар. 2:14).

... никой да не отсъствува, защото имам да принеса голямата жертва на Ваала (4 Цар. 10:19).

Нека ги приведат, и нека ни явят какво има да стане (Ис. 41:22).

Защото Иеова, Господ на Силите, има да извърши дело в земята на халдейците (Ер. 50:25).

Гдето имаше да иде духът, там вървяха и те; там, гдето духът имаше да иде, и колелата се издигаха край тях (Езек. 1:20).

И рече: Ето, аз ще те науча що има да се случи в последните гневни времена (Дан. 8:19).

В тези изрази глаголт имам като помощен за образуване на бъдеще време по-често е в спрегаема форма. Среща се и имперфектната форма от имам – имаше, а значението на формата е бъдеще време в миналото. Тук тя функционира като форма за време, а не на наклонение. Значението на аналитичните форми със спомагателен глагол имам е изразяване на необходимост. Това значение се долавя ясно и може да се сравни с употреба на бъдеще време с частица ще:

Защото народ ще се повдигне против народ, и царство против царство, ще има трусове на разни места, ще има глад (Мк 13:8).

При употребата на бъдеще - ще има трусове, ще има глад - не се долавя необходимост, както в горните цитати.

При разпятието на Исус също е употребено бъдеще време с частица ще, защото контекстът не налага изразяване на необходимост:

А другите казваха: Остави! да видим дали ще дойде Илия да Го избави (Мт. 28:49).

Много характерен е следният пример, в който могат да се съпоставят двете употреби на бъдеще време:

„Защото още твърде малко време

и ще дойде Тоя, Който има да дойде, и не ще се забави“ (Евр. 10:37).

Примерите показват, че при изразяване на необходимост, бъдеще време със спомагателен глагол има е незаеман. Въпреки рядката употреба на има, имам като спомагателен глагол за бъдеще време, той не е изчезнал напълно. Рядката му употреба може да се обясни със специфичното условие, което изисква тази употреба – именно израз на необходимост. При появата на подобен контекст, както видяхме, аналитичното бъдеще време с частица ще не може да го замести. От друга страна, не само специфичният контекст е причина за рядката употреба, а и незнанието, което изключва употребата му. Форми от разговорната реч при дълготрайни глаголи със значение много – „има много да скиташ: има много да патиш“ (Младенов, 1979:286), не се срещат в Стария и Новия завет.

Глаголт имам като спомагателен, освен общоупотребим като отрицание във формите за бъдеще време, се е запазил като спомагателен при образуването на бъдеще и бъдеще време в миналото, защото се противопоставя на бъдеще време, образувано с частица ще чрез значението за необходимост. Формите, образувани с частица ще, не изразяват необходимост. В бъдеще време в миналото формите с имам изразяват време, а не наклонение, условно, както се приема за формите с щях, щеше (хотяти). Именно тези различителни признаци са спомогнали за запазване на глагола имам като спомагателен, въпреки относително рядката му употреба.

Що се отнася до степента на тази необходимост, сравнението на трите реда форми я разкрива достатъчно:

Наистина, Тоя е пророкът, който щеше да дойде на света (Йн 6:14).

Ти ли си Оня, Който има да дойде, или друг да очакваме? (Лк 7:19).

Защо тогава думат книжниците, че Илия трябва първо да дойде? (Мт 17:10).

Бъдеще време в миналото – щеше да дойде – изразява най-слаба степен на необходимост поради връзката на щях с хотяти. По това се различава от обикновеното бъдеще време, което, ако се употреби, няма да изрази необходимост. Има да дойде представя по-висока степен на необходимост, а трябва да дойде е най-категоричен израз по отношение на необходимостта. Или българският език разполага с богати глаголни средства за изразяване на различни степени на необходимост.

Доколкото необходимостта се схваща като модална категория, посочените форми поставят въпроса за изразяването ѝ чрез сказуемото. Потвърждава се едно от логическите схващания за модалността, че чрез нея не се изразява действителен факт – срв. по-горе цитатите, от които е видно, че действието още не е осъществено. Когато се излага факт, реален в действителността, няма модалност (срв. Минто, 1909). Напр.:

И като напусна Назарет, дойде и се настани в Капернаум край езерото (Мт 4:13).

В цитата от Матей се утвърждава фактът, без модално значение.

От това следва, че начините за изразяване на модалното значение необходимост, свързани с двата спомагателни глагола – форми от старите инфинитиви искам и имам (хотяти, и имяти) – не се свързват с различни наклонения. Изразяването на необходимостта чрез тези форми е в рамките на индикатива.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Глаголт имам като спомагателен не е изчезнал от българския език. Свидетелство за това са освен многобройните вербални перифрази, големият брой фразеологични единици, както и разговорните употреби – напр. имам да (ти) казвам (нещо), срв. и цитата от 3 Царства, което е равнозначно с трябва да (ти) кажа (нещо).

ЛИТЕРАТУРА

- Асенова, П. (1989). Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз. София: Наука и изкуство.
- Минто, В. (1909). Дедуктивна и индуктивна логика. Москва: Тип. И. Д. Сытина.
- Мирчев, К. (1978). Историческа граматика на българския език. София: Наука и изкуство.
- Младенов, С. (1979). История на българския език. София: БАН.
- Младенова, М. (2019). Семантично структуриране на предикатната лексика. – В: Отгонорността пред езика. Кн. 5. Шумен: Унив. изд. „Епископ Константин Преславски“, 189-195.